

Mantalslängderna

av Håkan Skogsjö

Ett krig för trehundra femtio år sen gav oss en ny skatt och den civila folkbokföringen – mantalslängderna.

När statens finanser på 1620-talet var knaggliga, bland annat på grund av det trettioåriga kriget, beslutade riksdagen år 1625 att införa en ny skatt.

En rätt vanlig åtgärd när pengarna tryter i statskassan. Det ovanliga var att den nya skatten skulle komma att bli en riktig långkörare. Den avskaffades inte förrän 1938.

Riksdagens ursprungliga tanke var att låta beskatta all säd som maldes till mjöl i kvarnar. Den nya skatten kom därför att kallas kvarntull (tull = skatt).

Men folk har i alla tider försökt smita undan överhetens pålagor. Så gjorde man också den här gången. Att mala med den egna handkvarnen istället för att anlita mjölnaren och hans stora kvarn var en metod.

Handkvarnarna förbjöds

Kvarntullen inbringade inte alls så mycket pengar till statskassan som väntat. Efter olika försök att komma till rätta med problemen – bland annat förbjöd man handkvarnarna – gjorde man till slut om kvarntullen till en personlig skatt. Det skedde vid riksdagen 1635.

Alla vuxna och arbetsföra personer ålades att betala ett årligt belopp till staten. Ett mycket enkelt system med andra ord. Den nya skatten kallades mantalspenning.

Förmodligen var det just enkelheten som gjorde mantalspenningen så långlivad. Det behövdes inga krångliga beräkningar, och det var inte svårt att kontrollera vilka som var skattskyldiga.

– Är du frisk?

– Ja.

– Är du vuxen?

– Ja.

– Då ska du betala 16 öre i skatt!

Ungefär så gick det till i mantalskrivningens barndom. Men snart infördes vissa undantag. Bland de första var att adelsmän och militärer blev befriade.

Men i princip skulle alla svenska undersåtar mellan 15 och 63 år som var arbetsföra en gång om året betala sin mantalspenning.

Låg skatt i Västerbergslagen

Hur stor skatten var går inte att ge något enkelt svar på. Man betalade olika mycket beroende på var man bodde och vilken social ställning man hade.

I Dalarna, för att ta ett exempel, var skillnaderna stora på 1600-talet. Den som bodde i Falun betalade 24 öre silvermynt medan man i socknarna norr om Siljan bara behövde punga ut med hälften så mycket. I resten av Dalarna

var avgiften 18 öre, förutom i Västerbergslagen där man slapp undan med 8 öre per person och år.

På 1600-talet var 24 öre och 16 öre silvermynt de vanligaste beloppen. 1693 bestämdes att alla som inte tillhörde bondeståndet skulle betala 24 öre. Bland allmogen däremot kvarstod de differentierade avgifterna. 1776 ändrades myntslagen i Sverige och då bestämdes att 24 öres-betalarna i fortsättningen skulle erlägga 12 skilling banko.

Med hjälp av boken "Vad kostade det?" (1984) av Lars O. Lagerqvist och Ernst Nathorst-Böös kan man få en uppfattning om vad dessa belopp egentligen innebar. År 1650 var en gruvarbetare dagslön omkring 10 öre silvermynt. Han behövde alltså jobba en à två dagar för att få ihop till mantalspenningen. 1725 kostade en kanna gott dubbelt öl 8 öre silvermynt. Lyckades man smita från skatten kunde man köpa drygt fem liter öl för pengarna istället. Exemplet visar alltså att skatten jämfört med i dag inte var mycket att bråka om. Å andra sidan gick ju pengarna på den tiden nästan enbart till kungar och krig.

Först 1863 infördes enhetlig storlek på mantalspenningen, 40 öre per år för män och 20 öre för kvinnor.

Män har högre lön och bättre möjligheter till en yrkeskarriär, löd riksdagens motivering till att man för första gången i mantalspenningens historia införde olika belopp för män och kvinnor.

Mantalslängder för kontrollen

Det är en sak att besluta att medborgarna ska betala skatt – en helt annan att verkligen få in pengarna till den statliga kassakistan.

För att kontrollera att alla som skulle verkligen betala skatten upprättade man mantalslängder – eller som de först kallades, kvarntullsmantalslängder. De finns bevarade från skattens allra första tid, alltså 1620-talet, ifall längderna inte har brunnit upp, blivit uppätta av råttor eller förstörts på annat vis.

På 1600-talet hade Sverige inte samma gränser som i dag. Det finns förstas inga mantalslängder för de gamla norska och danska landskapen innan dessa blev svenska. Inte heller började man uppbära mantalspenningen i dessa landskap så fort de blev svenska. I Jämtland behövde större delen av befolkningen inte betala skatten förrän 1741 efter att ha hört till Sverige i över 80 år.

Finland var en del av Sverige till 1809. Därför finns det mantalslängder för Fin-

land. De förvaras för det mesta i riksarkivet i Helsingfors, fast enstaka längder finns på riksarkivet i Stockholm.

Gick från gård till gård

En gång om året, vid årsskiftet ungefär, hölls mantalskrivningen.

I början gick de som förrättade mantalskrivningen från gård till gård och antecknade de skattskyldiga i mantalslängden.

Snart övergick man istället till att samla alla personer inom ett visst område, vanligtvis en socken, på en bestämd tid och plats. Följde man gällande bestämmelser skulle mantalskrivningen gå till så här.

Först varnades de närvarande att försöka smita från skatten. Sen upplyste man dem om vilka som var skyldiga att betala mantalspenningen. Därefter vidtog själva mantalskrivningen. En by ropades upp och alla bönder som bodde där trädde fram. Gård för gård gick man igenom vilka som bodde i byn och dessa noterades i mantalslängden. Slutligen frågade mantalskommisariaten om det ändå inte fanns några fler. Blev svaret nekande fortsatte han med nästa by.

Det vanliga var alltså att man lämnade muntliga uppgifter vid mantalskrivningen. Men med tiden började en del, särskilt ståndspersoner, att sända in skriftliga mantalsuppgifter. Från början av 1800-talet blev detta regel i städerna, medan man på landsbygden fortsatte att samla allmogen till mantalskrivningar. Men senare övergick man också där till skriftliga mantalsuppgifter även om möjligheten till muntlig inställelse länge fanns på landsbygden.

Mantalskatten levde kvar ända till 1938. Skyldigheten att lämna årliga mantalsuppgifter fanns kvar till 1967. Då ersattes den av Folk- och bostadsräkningar som görs vart femte år från och med 1970.

SLÄKTHISTORISKT FORUM 2/89

Fortsättning i nästa nummer

Mantalslängderna

av Håkan Skogsjö

SLÄKTHISTORISKT FORUM 2/89

Fortsättning från föregående nummer.

Få namn, många streck

I mantalslängden noterade man alla som betalade skatten i topografisk ordning, gård för gård, by för by och socken för socken. Tyvärr namngavs vanligtvis bara hushållsföreståndaren. Hustrun, söner, döttrar, drängar, pigor och andra är bara noterade som streck i kolumner.

Många personer var befriade från mantalspenning. Man räknar faktiskt med att upp till hälften av den totala befolkningen under vissa perioder slapp betala skatten.

Den vanligaste typen av befrielse gällde åldern. Från början var alla över 12 år skattskyldiga. Men redan vid riksdagen i Stockholm 1652 beslutade man att höja åldersgränsen till 15 år. På 1800-talet höjdes den ytterligare, först till 17 och sen till 18 år.

Någon övre åldersgräns fanns inte från början, men 1652 bestämde den till 63 år. Men det var ingen generell bestämmelse. Så länge en bonde satt kvar på sin gård skulle han betala mantalspenning, oavsett ålder. Ett exempel på det är hemmansägaren Anders Isaks-son i Ramneå, Edsele socken i Ångermanland. Han var född omkring 1703 och var skriven för gården ända till 1782. Lika länge betalade han mantalspenningen.

Fattiga blev befriade

Fattiga och sjuka var också befriade från skatt. Därför noteras ofta hälsotillstånd eller ekonomisk situation i längderna.

Från början var det meningen att alla, oavsett yrke och stånd, skulle betala mantalspenningen. Men det dröjde inte länge förrän man började tillåta generella befrielser för vissa kategorier i samhället.

Adeln och deras tjänstefolk blev redan på 1640-talet befriade. Snart följde biskopar och universitetsprofessorer efter. Likaså studenter, fast det berodde väl snarast på deras fattigdom. Militärer kom också i åtnjutelse av befrielse redan under 1600-talet.

Till och från var också åtskilliga andra grupper befriade. Statsanställda, fabriksarbetare, sjömän, nybyggare, stadsbor som lät bygga stenhus, fyrbarnsföräldrar och barnhusbarn hörde till dem som åtminstone tidvis slapp skatt.

En detaljerad redogörelse över befrielserna finns i Gösta Lexts bok "Mantalskrivningen i Sverige före 1860" (1968), sid. 43-72.

Fel kan bero på skattefusik

Som släktforskare måste man hela tiden hålla i minnet varför mantalslängden har tillkommit. En skattelängd är alltid en skattelängd – och de flesta människor vill helst inte stå med i den.

Skattefusik med andra ord. I dag fixar man grannens tak mot att han klipper ungarna några gånger om året. På 1600-talet höll man tyst med att näst äldsta barnet hade fyllt femton och borde betala skatt.

– Och hur gammal är sonen Anders, kunde mantalskommissarierna fråga med myndig stämma vid den årliga mantalskrivningen.

– Bara fjorton, ljög bonden.

– Och sonen Erik?

– Jo, han är visserligen femton, men väldigt liten och klen till växten. Han kan inte ens arbeta ihop till maten. Han bör befrias från skatt i år.

Men det kanske inte grannen i byn höll med om.

– Befrias?! Han är ju stark som en häst, sonen din. Jag var tvungen att betala för min Jonas som både är halt och enögd. Då ska du inte slippa undan!

Det händer också att medborgarna inte betalar någon skatt alls. I dag kallar man dem nolltaxerare. Med smart skatteplanering kan de tjäna förmögenheter utan att behöva betala ett öre i inkomstskatt.

Svårt för bonden att smita

Förr i tiden kunde man hålla sig borta från mantalskrivningen helt och hållet, och på så vis helt slippa skatten.

För bönder och andra bofasta var det knappast möjligt, men personer med mer rörliga yrken eller bosatta i större städer kunde säkert lyckas emellanåt. Hur vanligt det var är förstås mycket svårt att säga.

Sens moralen blir alltså att man som forskare måste vara medveten om att det kan förekomma fel i mantalslängderna. Men med vetskap om att längderna har upprättats för att underlätta indrivandet av en skatt, kan man lättare ana vilken typ av fel som kan förekomma.

Landsboken länets kassabok

Mantalslängden för Östergötlands län år 1813 är en diger volym som mäter inte mindre än 110 centimeter över ryggen. Den brukar räknas som Sveriges tjockaste bok.

Nu är det inte riktigt med sanningen överensstämmande att boken enbart innehåller länets mantalslängd för detta år.

Det vanliga var att man lät binda in samtliga så kallade landsboksverifikationer i en och samma volym, och ett utmärkande drag för dessa volymer är att de är ofantligt tjocka, speciellt i slutet av 1700-talet och början av 1800-talet. Landsboksverifikationerna är som namnet anger verifikationer till landsboken. Länsstyrelsen är en regional statlig myndighet som bland annat ansvarar för skatteuppbörden inom länet. Landsboken är, kan man säga, en årlig kassabok för länet. Där noterades alla utgifter och inkomster som länsstyrelsen hade.

Mantalskatten var en årlig intäkt bland många andra, och följaktligen blir mantalslängden bara en verifikation bland andra. Bara en tredjedel eller fjärdedel av de tjocka volymerna brukar utgöras av själva mantalslängden. Fast för släktforskaren är det just den tredjedelen eller fjärdedelen som är mest givande.

Förutom mantalslängden finns det också andra handlingar bland landsboksverifikationerna som hör direkt samman med mantalskatten, bland annat mantalsuppgifter, avkortningslängder och restlängder (se följande artiklar).

Mantalskrivning i slutet av året

Mantalskrivningen har alltid ägt rum runt årsskiftet. Före 1724 började den i januari och pågick fram till mitten av mars. Men sedan bestämde man att den skulle flyttas bakåt i tiden några månader, så att den från och med 1724 förrättades i november och december året innan den gällde. I praktiken påbörjades mantalskrivningen ofta redan under första hälften av oktober och blev ibland inte klar förrän i början av januari. Den 10 januari var absolut sista datum.

Ser vi hur 1745 års mantalskrivning i Skaraborgs län gick till, kan vi konstatera att de båda mantalskommissarierna, Jonas Hierpe och Jonas Ottonius, höll sig till praxis.

Hierpe började resan genom sitt distrikt den 24 oktober 1744 och förrättade den sista mantalskrivningen den 4 januari 1745. Ottonius däremot kom igång ett par veckor senare, den 8 november, och var klar redan den 21 december utom på en plats som fick vänta ända till den 9 januari. Och det var i sista stund. Häradskrivaren skulle ha sitt exemplar av längden allra senast dagen efter. Annars fick mantalskommissarien böta 3 daler silvermynt per dag han drog över tiden.

Längderna skrevs i tre exemplar

Mantalslängderna upprättades i tre exemplar. I dag förvaras de i häradsarkivarens (alternativt stadens) arkiv, i länsstyrelsens arkiv (båda i landsarkiven) och i kammararkivet (i riksarkivet). Forskaren har alltså tre chanser att finna den mantalslängd han söker, och för det mesta finns något av de tre exemplaren i behåll. Mest kompletta är vanligtvis serierna i kammararkivet, sämst bevarade är häradsarkivarnas exemplar. Dessa finns sällan bevarade förrän i slutet av 1700-talet eller början av 1800-talet.

Från och med 1862 rationaliserade man bort länsstyrelsens exemplar.

Under vissa tidsperioder skrevs mantalslängderna ut i fler än tre exemplar.

Mellan 1727 och 1811 upprättades längder som tillställdes socknarna. Mig veterligen är detta exemplar, som väl bör finnas i kyrkoarkiven, ytterst sällan bevarat.

Lennart Andersson Palm nämner (i ShF 4/82, sid. 5) att mantalslängder kan påträffas för tiden 1719 till 1765 i Rikens ständers arkiv i riksarkivet: "För Marks härad (i Västergötland som Palm noggrant undersökt) upphörs dock längderna 1733 och ersätts av ett 'extract'. För andra delar av landet kan dock detta arkiv innehålla längder perioden ut. För

t ex Göteborgs och Bohus län fortsätter de efter 1733".

Förklaringen till detta exemplar ger Gösta Lext i sin bok "Mantalskrivningen i Sverige före 1860" (1968), sid. 143: "Under en tidsperiod granskades mantalskrivningen även av Rikens ständers kontor, då den låg till grund för debiteringen av avgifter, som detta hade att förvalta".

Häradsarkiverna skötte uppbörderna

Mantalslängderna behövdes på lokal, regional och central nivå inom statsförvaltningen.

På lokal nivå var det häradsarkiverna (på landsbygden) och magistraterna (i städerna) som hade behov av längderna. Dessa myndigheter var ansvariga för skatteuppbörden, alltså själva indrivandet av skatterna. Man betalade inte sin skatt i samband med mantalskrivningen i november eller december, utan först några månader senare. Häradsarkiverna och magistraterna behövde därför exemplar av längderna för att kunna se vilka personer som var skattskyldiga.

Länsstyrelsen var den regionala myndigheten och Kammarkollegium (senare Kammarrätten) i Stockholm den centrala. De behövde var sitt exemplar främst för kontroll och granskning.

Fortsättning i nästa nummer.

Mantalslängderna

av Håkan Skogsjö

ur Släkthistoriskt Forum 2/89

Fortsättning från föregående nummer

I Suntetorps socken i Skaraborgs län ligger ett ställe som heter Västerhägna. Där bodde på 1740-talet en man vid namn Sven tillsammans med sin hustru. I slutet av 1743 insjuknade Sven så svårt att han blev sängliggande. Han förblev bunden vid sängen ända till sin död i maj 1745. Närmast sörjande var hans mycket fattiga änka. Hur vet vi detta? I 1745 års mantalslängd som är daterad den 3 januari, alltså ett knappt halvår innan Sven dog, finner vi makarna. Allt som står är att de skattar för man och hustru. Men makarna skulle aldrig komma att betala den skatt de var noterade för. Sven dog och hustrun hamnade på obestånd. Därför är de upptagna i den så kallade avkortningslängden med noteringen "Sven legat et och ett halfft år til sängs och blef död i maj månad 1745, enckan utfattig". Avkortningslängden är en förteckning över alla skattskyldiga personer som av en eller annan orsak inte kunde betala sin skatt.

Skatten betalades vid uppboriden

Att man behövde föra avkortningslängder beror på att mantalspenningen inte betalades i samband med mantalsskrivningen utan först vid uppboriden några månader senare. Mycket kunde hända under mellantiden, saker som gjorde att folk inte längre behövde eller var kapabla att betala skatt. Den vanligaste orsaken var att den skattskyldige dog, precis som i fallet med Sven. Ofta anges exakt dödsdatum i avkortningslängden men ibland bara månaden. Avkortningslängderna kan också ersätta brunna eller förkomna dödböcker. Men bara delvis eftersom långt ifrån alla dödsfall är noterade i längderna. För att finnas med måste personen vara mantalsskriven och inte redan tidigare befriad från skatt, och han måste ha avlidit i tiden mellan mantalsskrivningen och uppboriden. Före 1724 var denna tid relativt kort. Mantalsskrivningen pågick från januari till mitten av mars, sedan vidtog uppboriden.

Uppboriden skedde i maj

Men 1724 skedde en ändring. Mantalsskrivningen skulle nu ske i november eller i december året innan

längden gällde. 1745 års längd är alltså upprättad i slutet av 1744. Uppboriden började den första maj. Det betyder att dödsfall som inträffade mellan november och april kan finnas noterade i avkortningslängderna. Men det finns fler uppgifter än dödsfall i avkortningslängderna. Ibland blev det fel i mantalslängderna. Det upptäcktes vid uppboriden när folk skulle betala sina skatter och korrigerades då i avkortningslängderna. Ett sådant fel var när bondens nygifta dotter i Häggum Korsgården blev mantalsskriven på 2 ställen, både hemma hos föräldrarna och hos sin nyblivne make. Då noterade man i avkortningslängden att Johans dotter Kerstin blivit "giffit i dec: 1744 med Nils i Nohlbohlet Hene i Kyrketorpz sokn och Kåkindz Härad och der betalt som hustru". Samma år blev ungkarlen i Lilla Ståltorp i Ugglum av misstag försedd med en hustru i mantalslängden. I avkortningslängden rättade man: "Daniel har aldrig varit giffit utan hustrun skrifwen på orätt berättelse".

Rymlingar noterades

Dödsfall och misstag vid mantalsskrivningen var alltså två orsaker till att folk infördes i avkortningslängderna. Det kunde också hända att folks ekonomi snabbt blev usel. Så var fallet med Svens hustru i Västerhägna som nämndes i inledningen. När maken dog kom hon tydligen på obestånd och var inte kapabel att betala mantalspenningen. Därför slapp hon skatten. Sedan kunde det hända att folk försvann från orten. De var med i mantalsskrivningen men när skatten skulle betalas hade de "rymt" som det ofta står. Ingen kunde berätta vart de tagit vägen, och det var bara för myndigheterna att notera personen i avkortningslängden. Ibland kan det finnas uppgifter av direkt genealogiskt värde i längderna. "Hustum död i decembr:1744, Petter niuter sin föda af sin son Corporalen Hedwall, är dess utan utgammal" har kronofogden antecknat om Petter i Sanabo Hedan i Hångers socken. Ett annat exempel, från Stentorp Piltagården i Stentorps socken: Om en garnisonssoldat vid namn Olof är antecknat "Är dagligen i Giötheborg

och hustrun förestår bruket med dess Swärefader Jon Olufssons tillhielp i denna gård".

Upprättade i tre exemplar

Avkortningslängden är precis som mantalslängden en verifikation till landsboken. Man hittar den alltså i de tjocka volymerna med landsboksverifikationer i länsstyrelsernas arkiv som förvaras på Landsarkiven. Men det finns också exemplar i Kammarkollegiets arkiv på Riksarkivet liksom i Häradsskrivarnas och städernas arkiv på Landsarkiven. Kusin till avkortningslängderna är de så kallade restlängderna. I dessa noterades personer som tillfälligtvis inte kunde betala mantalspenningen, men som man hoppades kunna göra det längre fram. Om hoppet svek överfördes personen till avkortningslängden. Restlängderna förvaras på samma ställe som avkortningslängderna.

Fortsättning i nästa nummer

Mantalslängderna

av Håkan Skogsjö

ur Släkthistoriskt Forum 2/89

Fortsättning från föregående nummer.

Gör du en antavla är mantalslängderna en kompletterande källa. Gör du däremot en genealogisk totalutredning av en hel socken är längderna oundgängliga.

Vilka bodde i Löparenskögen i Korsberga år 1672? Vilka var bönder i Dövikens i Ragunda på 1700-talet? Vilka arbetade vid Graninge bruk i Ångermanland omkring 1710?

Det är frågor som mantalslängderna kan ge svar på.

I Löparenskögen fanns två familjer 1672: Per och hans hustru och Hans med hustru Karin. Båda skattade för två personer vardera.

Uppgifterna på den här tiden är inte så uttömmande. På 1700- och 1800-talen ger längderna mer information. Men framför allt är uppgifter ur en enstaka längd inte särskilt givande. Jaha, Per och Hans. Men vilka är de, hur länge bodde de där?

Går vi istället systematiskt igenom mantalslängderna för en viss by under en längre period - då börjar ett mönster utkristallisera sig. Vi ser när hemmanen klyvs, när gårdarna byter ägare, ibland antecknas gårdarnas storlek, och så vidare.

Fram träder byns historia. Inte på något vis fyllig och uttömmande - men mantalslängdernas uppgift blir den kunskapsmässiga bas som krävs för att gå vidare i annat material, till exempel domböcker.

När vi läser i domboken på 1670-talet om Per Larsson i Löparenskögen vet vi inte vem han är. Men tack vare mantalslängdernas uppgifter kan vi förmoda att han är identisk med bonden på den ena gården i byn.

Vill vi kan vi förstås utöka vår byundersökning till en kartläggning av en hel socken. Enbart med hjälp av mantalslängdernas uppgifter får vi en utmärkt bild av den bebyggelsehistoriska utvecklingen. Hur hemmanen delas vid arvsskiften, när torp och backstugor befolkas.

Fogar vi sen uppgifter ur kyrkböcker, domböcker, kartmaterial och andra källor till vad vi fick veta ur mantalslängderna, då träder socknens historia fram för oss så fullständig som den kan.

En gång om året, ända sen 1620-talet, har varje svenskt hushåll och dess medlemmar noterats i mantalslängderna. Resultatet har blivit ett gigantiskt källmaterial, till gagn både för släkt- och hembygdsforskare och andra historiskt inriktade forskare.

Ett så omfattande material kan släktforskaren givetvis använda på många olika sätt. Ovan gavs några exempel, men att beskriva några generella metoder är svårt. Mycket beror på vilka andra källor som finns i behåll, vilka uppgifter längderna innehåller (de regionala skillnaderna är stora, likaså skillnaderna över tiden) och förstås på vad forskaren är intresserad av.

Jag kommer i det följande att ge några tips om hur mantalslängderna kan användas. Tyvärr är jag ute på jungfrulig mark. Få har tidigare försökt att i mer generella ordalag beskriva metoderna för släktforskning i mantalslängder. Ett par föregångare är Anders Westerberg och Nils Sundelius (se närmare den kommenterande biografien i slutet.)

Jag har hämtat inspiration ur deras artiklar, likaså ur olika släktforskningshandböcker. Plus förstås ur mitt eget, vid det här laget rätt mångåriga umgänge med mantalslängder. Även om jag kanske inte räknar längderna till min favoritkälla, så har jag med tiden insett deras stora värde vid släktforskning.

Det har under senare år blivit allt populärare att göra genealogiska totalutredningar av hela socknar. Enligt min mening bör sådana alltid utgå från brukarlängder av gårdar, torp och backstugor. Då är mantalslängderna en oundgänglig källa. Utan dem går det knappast att fastställa tillförlitliga brukarlängder, åtminstone inte för 1600- och 1700-talen och det tidiga 1800-talet.

Här ligger en av mantalslängdernas verkliga styrka som källa för släktforskarna. Är för år, ända sedan trettioåriga krigets dagar, kan man med deras hjälp finna vem som brukade en viss gård. Försök ta reda på det med kyrkoböcker, domböcker, jordeböcker eller kartmaterial som källa. Om inte omöjligt så är det hopplöst tidsödande och dessutom svårt att komma till några säkra resultat, åtminstone så länge det inte finns bra förda husförhörslängder.

Men plocka fram mantalslängden - och det är gjort i en handvändning.

* * *

Om man försöker jämföra mantalslängderna som källa med kyrkoböckerna, kan man resonera så här.

Gör man en antavla eller stamtavla hämtar man grunduppgifterna ur kyrkoböckerna. Namn, födelse-, vigsel- och dödsuppgifter finner man enklast där. Sen kompletterar man med uppgifter ur bouppteckningar, domböcker, mantalslängder och andra källor.

Gör man istället en genealogisk kartläggning av en by, stad eller socken hämtar man enklast grunduppgifterna ur mantalslängderna. Där får man reda på vilka som bott i de olika fastigheterna och när de bott där. Sen kompletterar man sina ägar och brukarlängder med uppgifter ur kyrkoböcker, bouppteckningar, domböcker och andra källor.

Släktforskaren kan alltså använda mantalslängden på olika sätt. Antingen som komplement när man gör släktavlor eller som huvudkälla när man gör gårds-, by- eller sockene-nealogier.

I det följande försöker jag beskriva båda dessa sätt. Jag börjar med det senare, hur jag använt mig av mantalslängder när jag har rekonstruerat de försvunna kyrkoböckerna för socknarna Edsele i Ångermanland och Ragunda i Jämtland. Rekonstruktionsarbetet bygger till stor del på de

Fortsättning på sidan 20

Mantalslängder, fortsättning från sidan 18

brukarlängder som har varit möjliga att få fram med hjälp av mantalslängderna.

Därefter beskriver jag några olika sätt att använda mantalslängden som en kompletterande källa. Hur man kan spåra förfäder som har flyttat, hur man kan skapa sig en bild av förfädernas närmiljö och vilka kuriösa noteringar man kan finna om sina förfäder. Slutligen låter jag några andra forskare berätta hur de haft nytta av mantalslängder. Syftet är att få större bredd på framställningen så att allt inte ska styras av mina personliga erfarenheter.

Fortsättning i nästa nummer

Mantalslängderna

av Håkan Skogsjö

Ur Släkthistoriskt Forum 2/89

Brunna kyrkböcker återskapas. Varendo person och vartenda streck noteras. En rekonstruktion av kyrkböckerna startar med en minutiös genomgång av mantalslängderna.

Fortsättning från föregående nummer

-Hjälp! Kyrkböckerna har brunnit. Hur gör jag? Går det att släktforska ändå?

Visst gör det. Det finns så många andra handlingar om våra förfäder bevarade att det går att släktforska nästan lika bra utan kyrkböcker. Men det är tidsödande. Det tar inte dubbel eller tredubbel utan kanske hundrafalt längre tid att forska utan kyrkböcker.

Men det går.

Själv har jag försökt rekonstruera de förkomna kyrkböckerna för den lilla socknen Edsele i Ångermanland. Resultatet har jag presenterat i skriften "Familjer i Edsele 1694-1808" (1987) som Genealogiska Föreningen gav ut. Jag lärde mig mycket under detta arbete, och eftersom jag ville använda mina nya kunskaper på ett nytt projekt fortsatte jag med en grannsocknen till Edsele som också saknar kyrkböcker, Ragunda.

Ragunda är betydligt större än Edsele. Trots att socknarna gränsar till varandra ligger de i olika län och därmed också i skilda domsagor och pastorat. Det skiljer alltså en del i källaget dem emellan. Men min metod har fungerat bra i båda fallen. Den kan i korthet beskrivas så här.

Mantalslängderna är utgångspunkten

Grunden i arbetet är mantalslängdernas uppgifter. Med hjälp av dem gör jag upp brukarlängder för gårdarna och torpen, och med militära rullor kan jag göra motsvarande längder för soldattorpen och officerarnas och underofficerarnas boställen. När arbetet är klart vet jag alltså vilka familjer som bott i socknen under den tid jag bestämt mig för att rekonstruera. I Edsele var avgränsningen 1694-1808, i Ragunda har jag valt 1687-1815.

Jag vet exempelvis att Nils Eriksson var bonde i Utanede nr 1 i Edsele 1699-1719, Abraham Nilsson 1720-

1774, Nils Abrahamsson 1775-1800, och så vidare.

Med hjälp av andra källor gäller det sen att ta reda på de genealogiska uppgifterna om varje bonde, torpare, soldat eller annan person som är noterad i mantalslängderna. Föräldrar? Barn? Hustru? Tidpunkter för födsel, vigslar och dödsfall? Flyttningar?

Det är ett gigantiskt pussel där det gäller att hitta personerna i så många bevarade källor som möjligt. Socknarnas äldsta bevarade kyrkböcker är givande liksom grannförsamlingarnas kyrkböcker. Bouppteckningar, lagfartsprotokoll, domböcker plus en mängd mer udda personalhistoriska källor som charta sigillata-verifikationerna över förkunnade lysningar (finns i länsstyrelsernas arkiv 1732-1748), innehåller värdefulla uppgifter.

Varje familj noteras på ett A4-blad. Successivt för man på nya uppgifter. Familjerna växer fram. Hustru, barn, svärföräldrar antecknas. Det är fascinerande att se att det går, trots att kyrkböckerna saknas. Efter ett tag märker man att det är möjligt att upprätta hela an- och stamtavlor med hjälp av familjebladen. Kyrkböckerna är rekonstruerade!

Mantalslängder - civil folkbokföring

Den bas som hela rekonstruktionen vilar på är alltså mantalslängderna. Utan dem är arbetet knappast möjligt att göra.

Egentligen är det inte så märkligt att just mantalslängderna får denna centrala roll. Kyrkböckerna är den kyrkliga folkbokföringen, mantalslängderna den civila. Kyrkans är betydligt mer utförlig. Därför använder sig släktforskaren i första hand av den. Men när den saknas, när kyrkböckerna blivit eldens rov, då får forskaren ta hjälp av den civila folkbokföringen.

Att rekonstruera kyrkböcker är som sagt ett mycket tidsödande arbete, åtminstone när man gör det för en hel socken.

Jag börjar med en genomgång av mantalslängderna, minutiöst noggrann. Så gott som alla uppgifter

noteras på särskilda blanketter. Varje blankett omfattar en familj under en tjugoårsperiod (se bilden).

Ur 1750 års längd hämtar jag följande uppgifter om några familjer.

På hemmanet Krångede nr 1 bor Olof Natanaelsson. Han skattar för man, hustru, son och dotter, vilket noteras. Däremot bryr jag mig inte om en icke namngiven piga, eftersom hon förmodligen är omöjlig att identifiera.

Militärerna var befriade

Krångede nr 2. Bonden heter Erik Nilsson, skattar för man, hustru, piga och inhyses kvinna. Jag bockar av man och hustru. Pigan utelämnas. Samma hade skett med inhysingen om det inte i kolumnen "Annotationer" hade förklarats vem hon var: "Dragon Krångmans Hustru". Noteras. I Jämtland skattskrevs dragonhustrurna alltid som inhyseskvinnor. Deras män, dragonerna, var som alla militärer befriade från mantalspenningen och noteras därför vid den här tiden inte alls i längderna.

Krångede nr 3. Erik Johansson. Man, hustru, två döttrar och inhyses kvinna, dragon Glads hustru.

Så nästa by.

Döviken nr 1. Olof Johansson, man, hustru, dotter. Drängen och pigan hoppar jag över.

Döviken nr 2. Erik Ersson, man, hustru.

Och så vidare. Det finns sjutton namn till på sidan, sen är det bara att vända blad och beta av tjugo namn till, nytt blad och ytterligare sex namn.

Ungefär som Dallas

Så till 1751 års längd.

Vad har hänt? Det dröjer inte länge förrän man blir nyfiken. Man börjar känna igen personerna och undrar hur det ska gå för dem i livet.

-Dog han redan? Nää-det var ju bara ett par år sen han gifte sig.

Lite Dallas-känsla ibland.

1751. Vad har hänt Olof Natanaelsson i Krångede? Man, hustru, son, dotter, piga. Precis som förra året.

Erik Nilsson. Man, hustru, piga och dragon Krångmans hustru inhyses. Allt sig likt.

Erik Johansson. Man, hustru, två

Fortsättning på nästa sida

Fortsättning från föregående sida

döttrar och Gladens hustru inhyses. Hela byn precis som året innan. Nu till Dövikén. Olof Johansson skattar för man, hustru, dotter, dräng. Han har tydligen gjort sig av med pigan, men det är inget jag noterar. Erik Ersson, man, hustru. två pigor. Så fortsätter arbetet. År för år. Sakta växer familjerna fram. Låt oss titta närmare på hur resultatet kan bli. Som exempel tar vi hemmanet Gevåg nr 1 i Ragunda.

Tiondelängder och kontributionslängder

De jämtländska mantalslängderna före 1741 upptar endast inhysesfolk

och ståndspersoner. Därför är de inte lika användbara som i resten av landet. Istället får forskaren klara sig med andra skattelängder, till exempel tiondelängder, kontributionslängder och röklängder. I dessa noterades samtliga bönder också i Jämtland.

Av tiondelängderna framgår att Anders Andersson är bonde på Gevåg nr 1 från och med 1735. Han efterträder Anders Jonsson som förmodligen var hans fader.

I 1741 års längd skattar Anders Andersson för man och hustru. Han är alltså gift redan vid denna tid. Första barnet finns noterat i 1750 års längd. Han skattar då för två söner men i anmärkningskolumnen står "Son pro (= för) 1749 & 1750 Obs:!".

Av någon orsak uteglömdes sonen i föregående års längd och noteras nu istället för två år.

Med vetskap om att man skulle betala mantalspenningen från och med det år man fyllde femton och att längderna upprättades i slutet av året innan de gällde, kan vi räkna ut sonens födelseår.

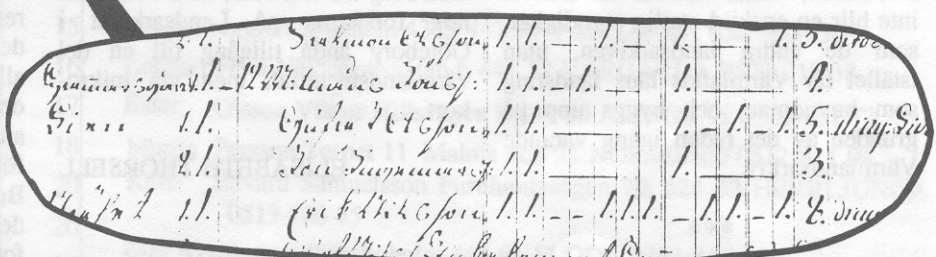
Han blev skattskyldig första gången i 1749 års längd, upprättad 1748. Femton år minus 1748 gör 1733. Alltså ska sonen vara född 1733.

Fortsättning i nästa nummer

Brunna kyrkböcker återskapas med hjälp av mantalslängder

Lien nr 2	1733 mkt																			
	61	1762	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80
Jon Ingemarsson	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
h	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
dotr													+	+	2	2	2	+	+	+
Ingemarsson	+																			
Drag Hellemanns lund	mkt	mkt	mkt																	
Arst. dragn Helleman				mkt																
h				mkt																
Drag Staggelunds lund															mkt	mkt	mkt	mkt	mkt	mkt
*) Landbonde																				
+) för en ou som hustrus llder och guld guld om den bliver ägare av hemmanet																				
Ingen övrig anmärkning har som som skrivs som landbonde																				

Vid rekonstruktionen av Ragundas kyrkböcker har jag använt mig av särskilda blanketter vid excerperingen av mantalslängderna. En blankett racker för en familj under en tjuoårsperiod. Här visas vad längderna berättar om Jon Ingemarsson i Lien nr 2 perioden 1761-1780. 1761 är året då Jon tar över garden av föräldrarna. Han brukar den som landbonde till dess syskonen är utlösta 1764. 1772 har äldsta barnet blivit 15 år. Dessutom finns noteringar om dragonhustrurna på garden. Som exempel på hur uppgifterna ter sig i mantalslängderna visas ett utdrag ur 1765 års längd där Jon Ingemarsson är noterad för man, hustru och dräng.

Mantalslängderna

*Fortsättning från
föregående nummer*

Vi fortsätter framåt i längderna. Åren 1752-1755 har Anders Andersson titeln "Tolfman". Det är ett annat ord för nämndeman. Ordet kommer av att det skulle finnas tolv nämndemän förr i tiden. En nämndeman är en icke juridiskt utbildad ledamot av en domstol.

av Håkan Skogsjö

År 1755 finns ytterligare ett barn noterat, fast detta är inte skattskyldigt: "Son Hans sjuklig fåne helpä". 1757 står det: "Son Hans Siuklig fåne, helpä, Kan ej tjena födan". Från och med 1759 noteras inte Hans längre. Vad uttrycket "helpä" innebär vet jag inte, kanske "helpäd" i betydelsen "mycket späd, liten klen till växten".

Av 1759 års längd framgår det att den äldre sonen har gift sig, en sonhustru är noterad. Det finns speciella kolumner för mågar och sonhustrur i både de jämtländska och västernorrländska mantalslängderna under hela 1700-talet.

Det kan jämföras med Skaraborgs län, där man i kolumnerna i mitten av 1700-talet inte ens skilde på söner och drängar respektive döttrar och pigor. Men för släktforskaren är detta faktiskt en fördel, eftersom mantalskommissarien då tvingades notera alla vid namn. På en av gårdarna i Stenalmen i Fågelås socken i Västergötland bodde enligt 1773 års längd bonden Anders med sin hustru, drängen Jonas och pigan Stina samt bondens far Carl. I Jämtland hade det i stället bara stått Anders Carlsson och streck i kolumnerna hustru, dräng, pigga och inhyses man.

Åter till Gevåg. I 1761 års längd noteras att Anders Andersson "i anseende till sin samvetssvaga hustrus tillstånd" överlämnat hemmanet till sonen som också heter Anders Andersson. I längderna 1766 och 1767 finns både dennes broder Hans och moder antecknade som vanvettiga. 1766 skrivs: "Broderen Hans wan-

wettig, Gamla modren Dito".

I 1770 års längd uppges att gården är 1/3 mantal. I byn fanns tre andra gårdar, den största på 2/3 mantal, en på 5/12 mantal och så ytterligare en på 1/3 mantal. Anders Anderssons gård var alltså den ena av de två minsta gårdarna.

I 1775 års längd noteras den yngre Anders Anderssons första barn, en son, som alltså bör vara född 1759. Det stämmer bra. Föräldrarna gifte sig 1758 (eller möjligen i slutet av 1757) eftersom sonhustrun finns med första gången i 1759 års längd. Barn nummer två, en dotter, ska vara född 1761 eftersom hon finns med i mantalslängden första gången 1777.

Sedan går det att följa familjens öden vidare genom längderna. 1793 övertas gården av ytterligare en Anders Andersson, förmodligen identisk med den äldste sonen, född 1759.

Vi kan sammanfatta vad vi hittills funnit så här: Anders Andersson, bonde i Gevåg nr 1 1735-1760. Gift före 1741 med en till namnet okänd kvinna som 1761 kallas "samvetssvag" och senare "vanvettig". Två barn Anders född 1733 och Hans född 1739, den sistnämnde "sjuklig fåne" och "vanvettig".

Sonen Anders Andersson tog över gården, är skriven som bonde 1761-1792. Gift 1758 med en till namnet okänd kvinna. De två äldsta barnen är en son och en dotter födda 1759 och 1761.

Vi har nu fått fram en bra stomme att bygga vidare på. Låt oss se vad en snabb koll i några andra källor kan ge.

Först Ragundas äldsta husförhörlängd. Den är skadad, och det går inte att exakt ange när den upprättades men förmodligen omkring 1784.

Under byn Gevåg finner vi Anders Andersson, född 1733 och död 1792, med hustrun Anna Persdotter, född 1728 och död 1798. Makarna uppges ha gift sig 1758. De två äldsta barnen är Anders, född 1759, och Brita, född 1761. Hos familjen bor också fadern, änkingen Anders Andersson, född 1708 och död 1787.

Alla uppgifter stämmer till punkt och pricka med mantalslängden. Med husförhörlängden kunde vi komplettera några namn och födelseår.

Vänder vi på steken och ser hur mantalslängden kunde komplettera

husförhörlängden, märker vi att det var en hel del.

Den "vanvettige" brodern Hans hade varit okänd utan mantalslängden. Inte heller hade vi vetat något om den äldre Anders Anderssons hustrus hälsotillstånd, också hon "vanvettig". Vi hade inte ens känt till vad den äldre Anders Andersson hade gjort i sin krafts dagar. Och inte att bröderna Anders och Hans inte hade några ytterligare syskon, åtminstone inte som nådde vuxen ålder. Mantalslängden och husförhörlängden kompletterade alltså varandra på ett utmärkt sätt.

Nu går vi vidare till andra källor.

Ragundas kyrkoräkenskaper är bevarade från slutet av 1600-talet. De innehåller uppgifter om betalade testamentspenningar och brudpenningar, alltså gåvor till kyrkan i samband med begravningar och bröllop. På så sätt kan kyrkoräkenskaperna faktiskt användas som en ersättningskälla för de upprunna död- och vigselböckerna.

Den 25 nov 1787 gavs testamentspenningar efter den gamle Anders Andersson i Gevåg och den 9 april 1792 efter sonen med samma namn. Således kan man sluta sig till att de dog kort före dessa datum. Den fånige och vanvettige brodern Hans är säkerligen identisk med den Hans Andersson i Gevåg som det gavs testamentspenningar efter den 24 okt. 1784. Han blev alltså 45 år gammal.

Men vem är Anders Andersson den äldres hustru? Hon levde ännu 1766 (enligt 1767 års mantalslängd) men var tydligen död när den äldsta husförhörlängden upprättades omkring 1784. Går vi igenom kyrkoräkenskaperna hittar vi en kvinna som förefaller sannolik: hustru Anna Hansdotter, död 1782, testamentspenningar gavs den 13 april. Namnet Hans är förhållandevis ovanligt i Ragunda, och det styrker vårt antagande eftersom den vanvettige sonen bar detta namn. Han skulle alltså vara uppkallad efter sin morfar.

Det går inte att med hundraprocentig säkerhet säga om Anna Hansdotter var Anders Anderssons hustru - inte utifrån dessa källor. Men vid en framtida genomgång av bouppteckningar, domböcker och andra källor får vi säkert veta om vi har gissat rätt.

Så nog går det att släktforska utan kyrkböcker. Prova själv!

Fortsättning i nästa nummer

ur Släkthistoriskt Forum 2/89

Mantalslängderna - här kan

Fortsättning från föregående nummer

Mantalslängden är många gånger en utmärkt källa när man skall spåra folk som har flyttat. Det påpekar Anders Westerberg i sin artikel "Att använda och tolka skattelängder" i Släkt och hävd 1983. Så här kan det gå till.

✂ av Håkan Skogsjö

I kyrkböckerna märker vi att Anders Persson och hans familj har flyttat in till Åby Västergården omkring 1765.

Husförhörslängderna börjar 1780 och där finns familjen med. De två äldsta barnen, Per och Maria, uppges vara födda 1764, men de återfinns inte i födelseboken. Inte heller Anders Perssons vigsel, som bör ha skett omkring 1760, hittar vi i vigselboken. Frågan är - varifrån kom familjen?

Flyttningslängder finns inte, inte heller några husförhörslängder, som sagt. Ingenstans i kyrkböckerna sågs varifrån familjen kom.

Steg ett i sökandet blir att kontrollera barnens faddrar. Bara två föddes i församlingen, Erik 1767 och Anders 1770. Inget dopvittne kommer från någon annan församling, alla är uppenbarligen grannar och vänner till familjen. Faddrarna ger alltså inga ledtrådar.

Nästa steg blir att ta hjälp av mantalslängderna. Vi beställde fram dem för åren 1763 till 1767. Det visar sig att Anders Persson är noterad som bonde i Åby Västergården 1765-1767. Dessförinnan bor en Nils Larsson där.

Nu kan vi tämligen exakt bestämma vid vilken tidpunkt Anders Perssons familj flyttade. Med vetskap om att längderna sedan 1724 upprättades i slutet av året innan de gällde, kan vi säga att familjen kom till Åby år 1764 eller möjligen i slutet av 1763.

Vi gör nu en systematisk genomgång av mantalslängden för 1764, på

jakt efter Anders Persson. Vi börjar med grannförsamlingarna och söker oss sedan allt längre bort från den socken där Åby Västergården ligger. Varje gång vi stöter på en Anders Persson kontrollerar vi om denne bor kvar också i 1765 års längd. Efter ett tag blir det napp i socknen som ligger ett par mil bort. Vi hittar en Anders Persson som är bonde i Grusåsen 1764, men som inte finns där 1765.

Vi beställer födelseboken för den socken där Grusåsen ligger. Och se, där finner vi födelsenotiserna för barnen Per och Maria, de rätta åren med de rätta föräldrarna. Saken är klar - nu vet vi varifrån Anders Persson kom.

Det finns förstas andra lösningar på ett problem som detta. Ett är att systematiskt gå igenom födelseböckerna i alla näraliggande församlingar, på jakt efter de två äldsta barnen. Ett annat är att gå igenom vigselböckerna för att hitta makarnas vigsel.

I glesbefolkade områden med till ytan stora församlingar som till exempel stora delar av Norrland, är de senare varianterna nog många gånger snabbare lösningar. I Skåne, Västergötland och Östergötland där socknarna ofta är mycket små är det däremot mer rationellt att söka i mantalslängderna och sedan kontrollera i kyrkböckerna.

Exemplet ovan visar hur man kan spåra flyttningar med hjälp av mantalslängderna när det i längden inte står att någon flyttning skett. Men det händer ibland, fast det är inte särskilt ofta, att flyttningsuppgifter noteras i mantalslängderna. Så här skriver Lennart Andersson Palm (Släkthistoriskt Forum 4/82, sid 5): "Vad gäller längderna för södra Älvsborgs län visade de sig för perioden 1699-1754 vara av rätt sällsamt slag - de innehåller flyttnings- och vigseluppgifter, mot slutet av perioden mycket fullständiga".

Nils Sundelius behandlar dessa längder litet utförligare under rubriken "Om släktforskning i Kinds härad" (Genealogisk Ungdoms Tidskrift 1980:1, sid. 22-23). Han konstaterar att man i Älvsborgs läns mantalslängder kan hitta uppgifter både om vart en familj flyttat och varifrån den kommer. Sundelius fortsätter: "Sådana

noteringar kan också vara angivna för söner, döttrar och anställda. Till och med uppgifter om giftermål och dödsfall kan förekomma i en del fall".

Sundelius lämnar sedan ett par mycket belysande exempel på hur han kunnat använda sig av dessa längder i sin forskning. Jag citerar det andra:

Ett ännu bättre exempel på forskning i mantalslängder utgör sökandet efter Måns Persson i Klovarp (död 1756) och hans hustrus härstamning. Till denne Måns hade man kommit genom dop-, vigsel- och dödböcker.

Måns var bonde i Klovarp, Ullasjö sn, första gången år 1730 sedan man följt honom tillbaka från omkr. 1750. Årtalet 1730 får nu bli utgångspunkt för följande "kronologiska" genomgång av längder:

1730 Klovarp Här anges det... "från Ebbarps västergård". Ebbarps by ligger i grannsocknen Svenljunga.

1730 Ebbarp Anders Hansson - "dottren och mågen Måns Persson till Klåfwarp öfre g:n i Ullasjö sochn".

1729 Ebbarp Anders Hansson - "drängen Måns Persson gift i år med dottren och äger halfwa bruket härstädes". (Vigselåret kan alltså sättas till 1728 - uppgifter om vigslar i Svenljunga saknas före 1732).

1728 Ebbarp Anders Hansson - "drängen från Giebo och skall Intresera i bruket med sin blifwande swerfader Anders Hansson". Giebo ligger i Ullasjö - tillbaka dit i sökandet!

1728 Giebo Per Månsson - "den förra sonen skrifwen hos Anders Hansson i Ebbarp, och denna ifrån Giästgifwaregården i Swenljunga".

Genom dessa tre längder har man således fått fram namnen på både mannens och hustruns fäder och var de bodde. Med tillämpningar av samma system kan man så - med litet tur - gå vidare tillbaka i tiden och möjligen nå ytterligare någon generation.

Även på andra håll finns exempel på att uppgifter om flyttningar finns noterade i mantalslängderna. Man bör hålla i minnet att längderna upprättades i tre exemplar, och det är inte säkert att exakt samma upplysningar finns i alla tre.

Således har jag funnit tingsprofosen Anders Svensson Stenbäck i Ragunda i Jämtland med noteringen

du spåra folk som har flyttat

"flyttadt till Medelpad" i häradsskrivarens exemplar av mantalslängden 1790. I länsstyrelsens exemplar saknas den uppgiften.

Jag förmodar, utan att ha kontrollerat saken närmare, att häradsskrivarens exemplar innehåller flest uppgifter, eftersom dessa ofta har karaktären av original, särskilt sedan häradsskrivarna tog över ansvaret för mantalsskrivningarna omkring år 1800. Det var häradsskrivarmantalslängderna som sedan kopierades för länsstyrelsen och kammarkollegiet, och troligen hände det att skrivaren utelämnade uppgifter som han fann mindre viktiga. Tyvärr är häradsskrivarnas exemplar sämst bevarade. Serierna börjar ofta först på senare delen av 1700-talet.

Att flyttningsuppgifter över huvud

taget förekommer i längderna beror på att myndigheterna vill göra det svårare att smita från skatten. Längderna var geografiskt uppställda. Om en person inte längre fanns kvar på det ställe där han var mantalsskriven året innan, ville man förvissa sig om att han hade blivit skriven någon annanstans i stället.

Gösta Lext skriver (Mantalsskrivningen i Sverige före 1860, sid. 132-133) att man i mitten av 1700-talet faktiskt gjorde förteckningar över personer som flyttat utom länet.

"Dessa förteckningar sändes sedan till de uppgivna inflyttningslänen med anhållan om undersökning, huruvida vederbörande verkligen kunde återfin-

nas på den uppgivna flyttningsorten", skriver Lext som nämner förteckningar utväxlade mellan Östergötland, Jönköpings, Kronobergs, Skaraborgs och Örebro län.

Här finns alltså ett material som bara ligger och väntar på släktforskarna. Åtminstone har jag aldrig hört någon som tittat närmare på dessa flyttningsförteckningar som bör finnas i länsstyrelsernas arkiv, som förvaras på landsarkiven.

Fortsättning i nästa nummer

Ur Släkthistoriskt Forum 2/89

Luslås mantalslängderna - hitta förfädernas närmiljö

Fortsättning från föregående nummer

Idag fyller en förfader bara en ruta på antavlan. En gång fyllde han en plats i samhället. Mantalslängderna hjälper dig att finna den platsen!

✎ av HÅKAN SKOGSJÖ

Jag har ingen nytta av mantalslängderna förrän jag börjar forska före kyrkböckernas tid, säger många.

Men det är helt fel.

Visserligen har längderna inte så mycket att ge rent genealogiskt när kyrkböckerna finns i behåll. Men vill man veta mer om förfädernas närmiljö - hur såg byn ut där de bodde, vilka grannar hade de - då ska man titta närmare i mantalslängderna.

Ett exempel. I kyrkböckerna har jag rett ut Anders Persson och hans familj. De bodde i Västergården i en västgötsk by i mitten av 1700-talet. Både Anders och hans hustru dog innan husförhörslängderna börjar på 1700-talet. Eftersom jag aldrig har påträffat något yrke för Anders i kyrkböckerna utgår jag ifrån att han är bonde.

Nu in i mantalslängderna. Jag börjar 1750. Anders Persson är mycket riktigt bonde på Västergården. Han brukar hälften, 3/8 mantal. Hans granne heter Johan Persson - kanske en bror?

Västergården är ett av fyra hemman i byn. Östergården och Norrgården har också två brukare vardera, medan Södergården bara har en. Dessutom finns två soldattorp och en backstuga.

Bara genom att titta i en enda mantalslängd har vi alltså fått en helt annan bild av hur Anders Persson levde. En västgötsk bondby med sju hushåll, soldattorp och backstuga träder fram för vår inre syn.

Den nyfikne och ivrige forskaren kan förstas gå vidare på olika sätt. Hur såg det ut 1740? 1760? Var Johan verkligen en bror? Finns det kartor bevarade som kan berätta hur husen och ägorna låg mer exakt? Jämförelse med dagens ekonomiska karta? Ut till byn, var ligger husen i dag, var låg de då? Vad kan dagens bybor berätta?

Börje Furtenback ger i sin bok "Släktforskning för alla" ett bra exempel på hur man med mantalslängden

som källa kan titta in på en av sina förfäders gata i 1740-talets Stockholm.

Platsen är kvarteret Sperlingens backe i Jakobs församling. Familjen är Börje Furtenbachs farfars farfars fars. Källan är 1740 års mantalslängd:

Hos familjen bodde även svägerskan Anna Pahl. Med kvinnlig blygsamhet för ålder uppgav hon sig vara tjugosju år, medan hon i själva verket var fyrtiotvå. Av tjänstefolk hade man endast pigan Stina, som hade en årslön på 40 d:r.

Bland grannarna må nämnas värden, repslagaråldermannen Hindrik Meyer, vilken jämte sin sjuttioåriga syster bodde i ett annat hus på tomt. Vidare bodde där en handskmakare, Hindirik Berner, också han gammal ungar, vars hushåll sköttes av hans sextiotreåriga moder, Lisa. Andra grannar var trädgårdsmästaren Fredrich Burmeister med hustru Giertrud och tre barn, säkerligen lekkamrater till barnen Furtenbach. Alla dessa var tydligen hyggligt och välbetrott folk. Men där fanns också grannar, som kunde få skvallret att löpa, exempelvis ogifte informatorn Berent Fluy 'som hållit Pedagogi i många år och på 8:e året ej bewistat Acad; således förlorat Academiens privileg' och där bodde även 'Jungfru Greta Scharp, 36 åhrs gl. ligger i process med sin fästeman, legat för sig sielf i 1 ½ år'. Här till kom hela rader av bakgårdarnas folk, artillerister med familjer - kvarteret låg ju nära 'Kongl. Artilleriet' - skrärtimmermän, som arbetade på galärvarvet, båtsmansänkor, pigor, gesäller och lärpojkar. Det var ett myllrande liv både i helg och söcken.

Allt detta, förutom rättelsen av Anna Pahls ålder, har Börje Furtenbach hämtat ur en och samma längd. Visserligen skenar hans fantasi ibland iväg väl långt. Att Berent Fluy och Greta Scharp skulle vara särskilt skvallriga av sig står det knappast i mantalslängden.

Men exemplet visar ändå tydligt hur mycket mantalslängdernas torra uppgifter har att ge, bara man tänker efter lite grann och försöker leva sig in i vad de egentligen förmedlar. Men låt fantasin löpa iväg lagom långt. Det finns en klar gräns mellan historisk forskning och historiska romaner. Båda har sitt berättigande men man bör ha klart för sig vilken sida om gränsen man befinner sig på.

Kyrkböckerna är oundgängliga för släktforskaren. Men man måste erkänna att de egentligen inte kan berätta nästan någonting om hur våra förfäder

levde och hade det förr i tiden. Gift två gånger, sammanlagt sju barn, dog vid 64 års ålder - det får man veta. Men vad fanns runtomkring min förfader, hur såg hans närmaste omgivning ut - om det säger inte kyrkböckerna ett skvatt.

I rättvisans namn ska sägas att kyrkböckerna med tiden blir bättre och bättre på den punkten. När väl husförhörslängderna börjar finnas bevarade minskar mantalslängdernas värde, och efter 1860 reder man sig nog lika bra med husförhörslängderna när man söker förfädernas närmiljö.

Det finns ändå exempel på att man långt fram i tiden kan finna intressanta uppgifter i mantalslängderna som inte finns på annat håll.

Min morfars morfars far hette Sven Larsson och var västgötaknalte och rusthållare i västgötasöcken Södra Ving. Han var född 1803 och dog redan 1837, enligt den muntliga traditionen medan han var på resa i Norge. Han hade två söner som båda hette Brissman i efternamn.

Länge trodde jag att det var sönerna som antog detta namn, eftersom Sven Larsson aldrig kallades Brissman i några samtida källor. Inte i kyrkböckerna, inte i bouppteckningen och inte heller i några lagfartshandlingar. Däremot kallades han "Sven Brissman" av sin sondotter i ett brev men det tolkade jag som en anakronism. Hon förmodade att hennes farfar hetat så med ledning av söners namn. Själv var hon född drygt tjugo år efter farfaderns död. Men en kontroll av mantalslängderna visade att hon faktiskt hade rätt. I 1836 års längd kallas han Brissman, så också i följande längd. Och änkan benämns senare "Brissmans Enka".

Man skulle kunna tro att han antog namnet kort före sin död och att det aldrig hann vinna insteg i de officiella handlingarna. Men så var det inte. Senare har jag funnit honom kyrkskriven i Ulricehamn år 1830 som handelsdräng under namnet Sven Larsson Brissman tillsammans med sin hustrus bror Per Brisman och hustruns systems man Andreas Brisman, också de handelsdrängar. Tydligt hade de tre svågerna antagit samma namn.

Varför Sven Larsson senare inte skrivs Brissman utom just i mantalslängden vet jag inte. Men utan den källan hade man kunnat tro att han inte använde namnet mer än en kortare period i början av 1830-talet.

Fortsättning i nästa nummer

Ur Släkthistoriskt Forum 2/89

"Döf och blind" - mantalslängderna avslöjar förfädernas hälsa

Fortsättning från föregående nummer

Det är livets mindre ljusa sidor som kommer fram i anmärkningskolumnen. Tig-gare, döva, utfattiga och sjukliga, står det att våra förfäder var.

av Håkan Skogsjö

Mantalslängderna är en ganska torr och trist källa för släktforskaren.

Någon mustig skildring av det stora byslagsmålet, några utdragna faderskapsmål med intima detaljer eller några dråpliga historier med drängar som fyllsjuka spyr i kyrkan och får sitta i stocken - sånt som man kan läsa i domböckerna - det finns inte tillstymmelse av i mantalslängdernas kolumnindelade värld.

I stället är det namn, namn och åter namn, sida upp och sida ner, plus en massa streck i kolumner - streck som markerar hustrur, söner, döttrar, drängar, pigor etc.

Men ibland finns det faktiskt en och annan notering som kan sätta fantasin i rörelse och ge forskaren lite kött på benen. Här följer några exempel, till största delen hämtade ur mantalslängder från Ragunda i Jämtland.

Det var rätt vanligt att hälsotillståndet noterades, eftersom bara arbetsföra personer behövde betala skatten.

Så slapp till exempel sockenstugumannen Nils Nilsson i Ragunda att betala mantalspenningen 1749 eftersom han var "bräcklig och siukl". Hans hustru är däremot noterad bland inhyses kvinnor. Året därpå, 1750, hade hon också blivit dålig: "fattig och siukelig efter Tingsbewis d. 13 Junii 1750 och nu Sängliggande", står det. Det var rätt vanligt att personer som ville bli befriade från mantalspenningen begärde intyg om sin fattigdom eller sjuklighet hos tingsrätten.

I 1755 års längd får vi veta att gästgivaren Olof Natanaelsson i Krångede i Ragunda har ett sjukt barn: "dottern Ingeborg oferdig och siuklig af torrwerk". Samma gäller korpralen Simon Holmström i Skogen: "Son Anders siuklig och wenstra foten af rensell förderfwat". Gunnar Lagerkrantz "Svenska sjukdomsnamn i gångna tider" (tredje upplagan 1988) upplyser

att torrverk och ränsel är namn för verk, sannolikt reumatism.

Att personer råkat ut för olyckor kan ibland avslöjas: "Pigan Dordi utränt högra ögat, och förbränd i ansichtet samt högra sidan, förmår ej tjäna födan", har mantalskommisarien noterat om en piga i byn Fors år 1757.

Att personer hade medfödda missbildningar kan uppdagas i mantalslängden. I Österåsen i Fors bodde 1757 "drängen Johan ofärdig och lyttfödder både i händer och fötter".

Vad Olof Nilssons sjuuttonårige son Olof i Näset i Ragunda råkat ut för framgår inte, men han uppges vara "siuklig och ofärdig i begge benen, samt enögd och döf" i 1759 års längd. Han blev inte bättre med tiden. 1766 uppges han vara "döf och blind och till hälsan aldeles förderfwad", och sommaren 1772 avled Olof, 30 år gammal.

Nästan lika vanligt som hälsotillståndet är att den ekonomiska situationen noteras. Var man fattig kunde man slippa betala mantalspenningen. I längden 1760 noterades att dragon Kåres änka i Böle i Ragunda var "gammal siuklig och fattig så hon ei förmår betala någon afgift enligt Tingsbewis och intygan".

Men allt rör inte hälsa och förmåga att arbeta. I längden 1758 avslöjas att kommissionslantmätaren Erik Calwag (1731-1806), för övrigt mormors farfars far till regissören Ingmar Bergman (se Svenska Antavlor 49:56), ett tag hade planer på att bli nybyggare i Ho i Ragunda. Han hade alla tillstånd i ordning "men ännu ej therå giort någon begynnelse, samt flyttat til Sundszwald och låtit sig för thetta år 1758 ther mantalskrifwas". (Uppgiften gör mig nyfiken. Varför funderade en lantmätare med östgötskt ursprung, född och uppvuxen i Norrköping, på att bli nybyggare i det norrländska inlandet? Hade han i sitt yrke stött på ett passligt område för ett nybygge, och i ungdomlig yra - han var runt tjugo fem - bestämt sig för att slå sig ner där? Kanske inspirerad av Rousseaus tankar om civilisationens fördärlighet, lanserade bara några år tidigare? Som sagt - nyfiken blir man.)

I slutet av 1700-talet hette klockaren i Ragunda Carl Nordin (1757-1808). Den sysslan gjorde honom inte rik. Mantalsländen 1789 upplyser att han "är dräng hos Pastorn och gjør klockaretjänst mot obetydelig

inkomst".

Så till sist några västgötska exempel, hämtade ur Skaraborgs läns mantalslängd 1773.

Påfallande ofta noterades gamla personers födselseår i denna längd: "född 1698", "han född 1705 hon 1700" och "han 66 och hon 65 år gammal" kan det stå. Ibland finner man också födselseår på yngre: "dotter Maria 1:sta g:n skr.född 1752" eller "Stiufson Anders 1:sta g:n skr. född 1755 effter förhörslängden". Det senare exemplet är från Norra Ving, en socken vars husförhörslängder inte är bevarade förrän från 1795.

Att mantalskommisarien särskilt påpekade att dessa mantalsskrevs för första gången beror troligen på deras ålder. De borde blivit mantalsskrivna redan i längderna 1768 och 1771 men av någon orsak har de sluppit undan, kanske på grund av sjukdom eller allmän klenhet. När de väl blev mantalsskrivna ville kommisarien särskilt påpeka att de tidigare inte blivit uteglömda utan att han var medveten om deras ålder.

Också i Skaraborgs län är hälsan och den privata ekonomin två ständigt återkommande teman i mantalslängdernas anmärkningskolumner. "Har fallandesot", "Hustrun sönderwärccken" och "Hustr: ursinnig", är liksom "tiggare" noteringar jag stött på. Om furir Smedbergs hustru i Stenum skrivs att hon är "utfattig" och "mannen i Hospithalet".

Studenter var befriade från mantalspenningen. Därför finner man anteckningar som "des broder studerande" och "Broderson i Skara studerande". Utan sådana uppgifter kan det vara så gott som omöjligt att få reda på vart dessa personer tagit vägen.

I Beseliden i Hjo landsförsamling bodde 1773 en ogift kvinnlig torpare vid namn Maria. Det förklaras i längden med att hon var "skilgd från sin man".

Jag hoppas att de här exemplen visar att mantalslängderna kan ha en hel del att berätta om en familj och dess öden - åtminstone om man läser längderna noga, år för år, och har lite tur. De uppgifter man finner går sällan att få fram ur kyrkoböckerna.